

Ёки:

**Ўлсам ясаманг мунда мазоримни менинг,
Юклар элитинг жисми фиғоримни менинг.
Ўтру чиқариб аҳли диёримни менинг,
Қуйида қўюнг тани низоримни менинг.[11]**

Олдинги рубоийда жаҳонда ҳеч ким хурсандчилик кўрмаганлиги, юз йилда бир марта хурсандчилик пайдо бўлганда ҳам у билан бирга нохушлик ҳам бўлиши айтилса, кейинги рубоийда она юртга садоқат, соғинч ҳисси намоён бўлади. Шоир ярадор, жароҳатли танини ўз юртига кўтариб олиб

кетишларини, аҳли диёри қаршисига элтишларини сўрайди.

Алишер Навоий асарларида Ватан туйғусининг куйланиши бугунги кунда баркамол авлоднинг вояга етишида, уларда ватанпарварлик, халқпарварлик фазилатларини камол топтиришда ўзининг тарбиявий аҳамиятини заррача бўлса ҳам йўқотган эмас. Биз Алишер Навоийнинг ватанга муҳаббат, садоқат ва фидойиликка чорловчи асарларидан ҳамиша сабоқ оламиз.

Адабиётлар:

1. Султон Иззат, Навоийнинг қалб дафтари, ўафур ўулом номидаги Адабиёт қва санъат нашриёти, Т.: 1969 й. Б.11.
(Sultan Izzat, Navoi Heart Book, Literary Publishing House named after Gafur Gulom, T.: 1969 y. P.11.)
2. Ўша асар, Б.12.
(The same source, P.12.)
3. Навоий Алишер. Мукамал асарлар тўплами. Саккизинчи том. Фарҳод ва Ширин. Т.: "Фан" нашриёт, 1991, Б.475.
(Navoi Alisher. Complete collection of works. The eighth roof. Farhad and Shirin. T.: "Fan" publishing house, 1991, P.475.)
4. Навоий Алишер. Хазойин ул-маоний, Учинчи девон, "Бадоеъ ул-васат". Т.: "Тамаддун", 2011 й. Б.617.
(Navoiy Alisher. Khazoyin ul-maoniyy, Third Devon, "Bado' ul-vasat". T.: "Tamaddun", 2011. P.617.)
5. Ўша асар, Б.672.
(The same source, P 672)
6. Азиз Қаюмов. Дилкушо такрорлар ва руҳафзо ашғорлар. Т.: "SHARQ" нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти, 2014 й. Б.65.
(Aziz Qayumov. Dilkusho Republishers and Spiritual Envoys. T.: General Directorate of Publishing and Printing Joint Stock Company "SHARQ", 2014 P.65.)
7. Қаюмов Азиз. Дилкушо такрорлар ва руҳафзо ашғорлар. Т.: "SHARQ" нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти, 2014 й. Б.69.
(Qayumov Aziz, Dilkusho Repetitions and Spiritual Researches. T.: General Directorate of Publishing and Printing Joint Stock Company "SHARQ", 2014 P.69.)
8. Султон Иззат. Навоийнинг қалб дафтари. Т.: ўафур ўулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1969 й. Б.131.
(Sultan Izzat. Navoi Heart Book. T.: Literary and Art Publishing Center named after Gafur Gulom. 1969 y. P.131.)
9. Ўша асар, Б.132.
(the same source. P.132.)
10. Навоий Алишер. Хазойин ул-маоний. Биринчи девон. "Ўаройиб ус-сиғар". Т.: "Тамаддун", 2011 й. Б.724.
(Navoiy Alisher. Khazoyin ul-Maoniyy. First Devon. "G'aroyib us-sig'ar". T.: "Tamaddun", 2011 P.724.)
11. Навоий Алишер. Хазойин ул-маоний. Биринчи девон. "Ўаройиб ус-сиғар". Т.: "Тамаддун", 2011 й. Б.746-747.
(Navoiy Alisher. Khazoyin ul-Maoniyy. First Devon. "G'aroyib us-sig'ar". T.: "Tamaddun", 2011 B.746-747.)

своих идеи, автор оорачаецца к творчеству Алишера Наваии и приводит характерные примеры из них. В частности, в поэме "Фархад и Ширин" автор старается показать внимание Наваий к образу Родины и художественное мастерство в тех местах, где описывается самоотверженность, патриотизм Фархада, его поиски Ширин в Арменских краях и его борьба против захватчика Хисрава. А также, эта тема глубоко исследуется в научных работах и газелях Наваий. В результате использования научных трудов, знаменитых ученых по этой теме, повысилась ценность этой статьи. Азиз Каюмов, знаток по произведениям Наваий представляет своеобразные стороны газелей. В статье по теме отбирается самые характерные из них и это способствует выражению основной эстетической цели. В статье занимают место идеи, зарожденные в результате глубоких исследований и мысли об удельности охвата темы родины в творчестве поэта.

Ключевые слова: родина, выражение, поэт, газел, рубаи, верность, гордость, знаменитый, Герат, Самарканд, ода, жизнь, сабля, псевдоним, любовь, память.

IMAGE OF THE MOTHERLAND IN THE WORKS OF NAVOIY

Abduhamid Kholmurodov

Doctor of Philology Sciences, Navoi State Pedagogical Institute. Uzbekistan

---

ANNOTATION

This article explores the coverage of the theme of the homeland in the works of Navaiya and the artistic expression of this symbol in various genres. Based on the ideas expressed in the studies conducted on the theme of works of Navai, the importance of the image of the homeland is discussed. To base his ideas, the author turns to the works of Alisher Navai and cites typical examples of them. In particular, in the poem "Farhad and Shirin" the author tries to show Navai's attention to the image of the Motherland and artistic skill in those places where Farhad's patriotism, his search for Shirin in the Armenians' lands and his struggle against the invader Khisraw are described. And also, this topic is deeply studied in scientific works and gazelles of Navai. As a result of the use of scientific works, famous scientists on this topic, the value of this article has increased. Aziz Kayumov, a connoisseur of the works of Navai, represents the peculiar sides of gazelles. The article on the topic selects the most characteristic of them and it contributes to the expression of the main aesthetic goal. The article takes the place of ideas that were born as a result of deep research and thought about the specificity of the coverage of the theme of the homeland in the poet's work.

Keywords: homeland, expression, poet, gazelle, rubai, fidelity, pride, famous, Herat, Samarkand, ode, life, saber, pseudonym, love, memory

---

Улуғ ўзбек шоири, буюк мутафаккир Алишер Навоий ғазалларининг мавзулар силсиласида Ватан тимсоли, ўзи туғилиб ўсган юртга садоқат, миллий ифтихор туйғуси катта салмоқ касб этади. У ўзининг туркий эканлиги, она тилимизнинг жозибadorлиги, имкониятлари чексизлиги билан фахрланади ва "Хамса" дostonларида, "Хазойин ул-маоний" куллиётига кирган ғазалларида, адабиётшунослик ва тилшуносликка оид илмий асарларида бу ифтихор туйғусини баралла ифода этади. Атоқли навоийшунос Иззат Султон Навоийнинг Ватанни улуғлаш, ўзининг қайси миллатга ва ватанга мансублиги асарларида қай тариқа акс этганлиги тўғрисида мулоҳаза юритиб, шундай дейди:

"Ҳеч бир асарида Навоий қаерни ўзининг ватани деб ҳисоблаганини гапирмайди. У жуда кўп юртлар орасида бир юртни шундай меҳр ва шавқу завқ билан қайта-қайта тасвирлайдики, бизда Навоийнинг ватани ҳақидагина эмас, бу ватанга ёзувчининг болаликдан то умрининг охиригача доимий муҳаббати ҳақида ҳам аниқ тасаввур туғилади".[1]

Навоий меҳр билан тилга олган бу юрт Хуросон ва Мовароуннаҳр бўлиб, шоир яшаган даврда бир бутун мамлакатни ташкил этган ва бир ҳукмдор томонидан идора этилган. Бу ердаги Ҳирот ва Самарқанд шаҳарлари Навоий ҳаётида беқиёс аҳамиятга эга бўлиб, ҳақиқий ватан ҳисобланган. Самарқандни тенги йўқ, деб

таърифлайди ва унга ўлим чанги ўтирмасин ("ўлтурмасин анга гарди фано")[2], дея дуо қилади.

"Фарҳод ва Ширин" достонида Навоийнинг ўз ватанига бўлган меҳр-муҳаббати янада ёрқин ифодасини топган. У ўзини Хитойдан Хуросонгача бўлган улкан ҳудудда яшовчи туркийларга қавмдош деб билади ва асарлари бу сарҳадлардан ўтиб, узоқ-узоқ ўлкаларга ҳам етганлигидан фахрланади:

**Агар бир қавм, гар юз, йўқса мингдур,
Муайян турк улуси худ менингдур.**

**Олибмен тахти фармонимга осон,
Черик чекмай Хитодин то Хуросон.**

**Хуросон демаким, Шерозу Табриз-
Ки, қилмишдур найи килким шакаррез.**

**Кўнгул бермиш сўзумга турк, жон ҳам,
Не ёлғуз турк, балки туркмон ҳам.[3]**

Навоийнинг ҳаётида турли қарама-қаршилиқлар, дўстларнинг вафосизлиги, замоннинг норасолиги, ватан фироғи, соғинч изтироблари кўп бўлган. У ўз ватани, мамлакатини обод, халқининг осойишта, фаровон яшашини истаган. Бунинг учун ҳукмдор адолатли, халқпарвар бўлиши лозим деб билган. Шунинг учун ғазалларида ишқ-муҳаббат, вафо ва садоқатни ўйлаш баробарида ватанга бўлган оташин муҳаббати ҳам ўз аксини топган. "Оҳким, номеҳрибоним азми бедод айлади" деб бошланувчи ғазали ёрнинг вафосизлиги, унинг ошиққа жабр-зулми, бунинг оқибатида дўстларнинг ғамгинлиги, маъшуқа киприги жаллодга айланганда ошиқ аҳлига чора йўқлиги тасвирланади.

**Кўнгли мулкин истар обод, ваҳ, бузар
хайли фироқ,
То Навоий азми мулки Астробод
айлади.[4]**

Ғазал мақтаёсида ошиқнинг маъшуқа васлидан айро тушиши унинг ўзи учун қадрдон бўлган Ҳиротдан Астрободга борганлиги кўнгли мулкини бузганлигига нисбат этиляпти. Бундан Навоийнинг ўзи туғилиб вояга етган Хуросон мамлакатининг пойтахти Ҳирот шаҳрига

фарзандлик меҳри ниҳоятда баланд эканлигини сезиш мумкин.

Навоийнинг мамлакат ободлиги, халқнинг фаровонлиги адолатли ҳукмдорга боғлиқлигини, юксак ватанпарварлик туйғуси халқнинг ҳукмдорга бўлган меҳр-муҳаббати билан белгиланиши "Фарҳод ва Ширин", "Садди Искандарий" дostonлари, "Ҳилолия қасидаси", "Соқийнома", "Вақфия" асарларида ўз ифодасини топган. "Хамса" дostonларининг барчасида Ҳусайн Бойқаро мадҳига кенг ўрин берилган. Улуғ мутафаккир Ҳусайн Бойқарони ўз даврининг энг адолатли подшоҳи сифатида таърифлаш билан бирга золим подшоҳларни ҳам назардан қочирмайди, уларнинг халққа қарши кирдикорларини аёвсиз фош этиб ташлайди. Бу билан у ўзини ватанга фидойи эканлигини, ватан ободлиги, халқнинг тинчлиги, фаровон ҳаёти ҳамма нарсадан юқори туришини таъкидлайди. Шу жиҳатдан "Ҳилолия" қасидасида Хуросон тахтига эндигина ўтирган Султон Ҳусайн Бойқаронинг шоҳ сифатидаги фазилатларини кўкларга кўтариб мақташи бежиз эмас. Уни шундай таърифлайди:

**Шоҳлар дарवेशию дарवेशлар
шоҳики Ҳақ
Шоҳ қилди сувратин, дарвеш
қилди сийратин.[5]**

Профессор Азиз Қаюмов ушбу байтни қуйидагича шарҳлайди:

"Бу ерда Навоийнинг дарвешликни қанчалар улуғлаётганига аҳамият беринг. Демак, инсонлар ичида энг буюги, энг юксак олижаноб даражадагиси дарвешдир. Бу ерда дарвеш девона, телба маъносида эмас, энг пок тийнат, тубан интилишлардан холи, элу юртга, одамларга меҳрибонликда фидойи бўлган зот кўзда тутилади".[6]

Навоий қасидада Ҳусайн Бойқарони энг адолатли подшо сифатида таърифлар экан, уни мамлакатни обод қилишга, халққа осуда ҳаёт, фаровонлик бунёд этишга чорлайди. Адолатли ҳукмдорнинг туғи, қиличи, саркардалиги ватанни янада обод қилишига ишонч унда балқиб туради. "Хамса"нинг "Ҳайрат ул-аброр" дostonида Султон Ҳусайн Бойқарога бағишланган мадҳияда ҳам унинг баҳодирлиги, ғолибона

юришлари халқ бахт-саодати учун эканлиги тасвирланади. 59 байтдан иборат мадҳиянинг иккинчи қисмида ҳам Султон Хусайн Бойқаронининг аждодлари ҳақида сўз юритади:

**"Хон келибон ҳам ота, ҳам от анга,
Фақр оти бирла мубоҳот(фахрланув) анга.**

**Турку мўғул қуллари хонлар анинг,
Мулк лиҳи(уники) мулкистонлар анинг.**

**Қуллиғи хонларга келиб фарзи айн,
Хонлару шоҳлар шоҳи Султон Хусайн". [7]**

Ҳукмдорнинг адолатпарварлиги мамлакат ободлиги ва халқ фаровонлигининг асоси эканлигини таъкидлаш билан бирга халққа қайишмайдиган, жабр-зулмни ҳаддидан ошириб юборадиган ҳукмдорларни қаттиқ қоралаган. Буни шоирнинг барча асарларида кўрамиз. Шоир замондошларининг хотираларида ҳам Навоийнинг адолатли шоҳ ҳақидаги идеали аниқ ифодаланган. Мирхонд "Равзат ус-сафо" асарида "у соф қалбли амир(Навоий) Абусаид мирзонинг замонида Хуросон дорус-салтанатиға(пойтахтиға, Ҳиротга) бориб, бир неча кунини у иқбол уйи остонаси мулозаматида ўткарди, аммо ўзининг ҳолиға яраша риоят(хурмат, обрўй) ва тарбият тополмади"[8], дейди. Абусаиднинг жоҳил, шафқатсиз ҳукмдор бўлганлиги туфайли Навоий ўзига қадрдон бўлган Ҳиротни ташлаб кетишга, бир неча йил Самарқандда яшашга мажбур бўлади. Абусаид хизматидаги амалдорлар ҳам ўзи сингари шафқатсиз бўлишади. Шулардан бири ўша давр шоирларидан Муҳаммад Солиҳнинг отаси Нур Саидбекдир. "Мажолис ун-нафоис"да унга шундай таъриф беради: "Муҳаммад Солиҳ-исми муносабати била "Солиҳ" тахаллус қилур эрди. Нур Саидбекнинг ўғлидурким, (Нур Саидбек) кўп вақтлар Чоржўй навоҳисидан Адоқ навоҳиси дегунча аморат(амирлик) қилди ва Султон Абусаид мирзо эшигида, Улуғбек(Абусаид мирзонинг ўғли) ва Жўги мирзо эшигида соҳиб ихтиёр(катта ҳуқуқларга эга мансабдор) ва жумматул-мулк(бутун мамлакатга хўжайинлик қилувчи) эрди. Аммо бағоят бадфеъл ва

бадхулқ(ёмон хулқли) киши эрди. Ўзи(Муҳаммад Солиҳ) мулоим йигитдур. Атворининг отаси атворига нисбати йўқтур(хулқи отасининг хулқиға ўхшамайди)".[9]

Ўз замонасида ана шундай ҳукмдорларни кўргани учун ҳам ўз асарларида бундай зolim ҳукмдорларни танқид қилади. ҳажв тиғи остиға олади, кўп ўринларда уларни инсоф ва адолатга чорлайди, шоҳларнинг фақат яхши сифатларга эга бўлиши лозимлигини уқтиради. "ўаройиб ус-сиғар"дан ўрин олган мана бу қитъада шоҳнинг халққа жабр-зулм қилишини қоралайди:

**Шаҳо, эл жавҳари жонин чиқардинг,
Жавоҳир ҳирсидин бедод этиб фoш.**

**Чу ўлгундур не осиг тўкмак они
Мазоринг узра андоққим, ушоқ тош.**

Мазмуни: Эй шоҳ, жавоҳирга ҳирс қўйиб, халқнинг жонини олдинг, унга зулм қилдинг. Бир кун ўласан, қабринг устиға тўкиладиган майда тош каби жавоҳир тўпламоқдан не фойда?[10]

"Хазойин ул-маоний"нинг биринчи девонига кирган асарлар шоирнинг навқирон йигитлик даврида яратилган бўлиб, бу даврда она юртдан айрилиқ жафосини кўп чекди. Шунинг учун бу даврда яратган ғазаллари, рубоийлари, қитъалари ва назмнинг бошқа жанрларидаги асарларида ватанни қўмсаш, она юртдан йироқда пайтидаги ёлғизлик, вафосизлик ва ғам-андуҳ мотивлари кўпроқ намоён бўлган. "ўаройиб ус-сиғар" девонидан ўрин олган рубоийларнинг аксариятида ана шу руҳ балқиб туради.

**Оллимда табиби чорасозим ҳам йўқ,
Ёнимда рафиқи дилнавозим ҳам йўқ.
Теграмда аниси жонгудозим ҳам йўқ,
Бошимда шаҳи бандавозим ҳам йўқ.**

Шоир она юртдан йироқда дардига малҳам бўлгувчи табиб ҳам, ёнида жон куйдирувчи дўст ҳам, бошида парвариш қилувчи шоҳ ҳам йўқлигидан шикоят қилади.

**Ким кўрди экин жаҳонда оё хушлуқ,
То бир киши айлағай таманно хушлуқ.
Юз йилда агар бир ўлса пайдо хушлуқ,
Омодадур ёнида юз нохушлуқ.**

Ёки:

**Ўлсам ясаманг мунда мазоримни менинг,
Юклар элитинг жисми фиғоримни менинг.
Ўтру чиқариб аҳли диёримни менинг,
Қуйида қўюнг тани низоримни менинг.[11]**

Олдинги рубоийда жаҳонда ҳеч ким хурсандчилик кўрмаганлиги, юз йилда бир марта хурсандчилик пайдо бўлганда ҳам у билан бирга нохушлик ҳам бўлиши айтилса, кейинги рубоийда она юртга садоқат, соғинч ҳисси намоён бўлади. Шоир ярадор, жароҳатли танини ўз юртига кўтариб олиб

кетишларини, аҳли диёри қаршисига элтишларини сўрайди.

Алишер Навоий асарларида Ватан туйғусининг куйланиши бугунги кунда баркамол авлоднинг вояга етишида, уларда ватанпарварлик, халқпарварлик фазилатларини камол топтиришда ўзининг тарбиявий аҳамиятини заррача бўлса ҳам йўқотган эмас. Биз Алишер Навоийнинг ватанга муҳаббат, садоқат ва фидойиликка чорловчи асарларидан ҳамиша сабоқ оламиз.

Адабиётлар:

1. Султон Иззат, Навоийнинг қалб дафтари, ўафур ўулом номидаги Адабиёт қва санъат нашриёти, Т.: 1969 й. Б.11.
(Sultan Izzat, Navoi Heart Book, Literary Publishing House named after Gafur Gulom, T.: 1969 y. P.11.)
2. Ўша асар, Б.12.
(The same source, P.12.)
3. Навоий Алишер. Мукамал асарлар тўплами. Саккизинчи том. Фарҳод ва Ширин. Т.: "Фан" нашриёт, 1991, Б.475.
(Navoi Alisher. Complete collection of works. The eighth roof. Farhad and Shirin. T.: "Fan" publishing house, 1991, P.475.)
4. Навоий Алишер. Хазойин ул-маоний, Учинчи девон, "Бадоеъ ул-васат". Т.: "Тамаддун", 2011 й. Б.617.
(Navoiy Alisher. Khazoyin ul-maoniy, Third Devon, "Bado' ul-vasat". T.: "Tamaddun", 2011. P.617.)
5. Ўша асар, Б.672.
(The same source, P 672)
6. Азиз Қаюмов. Дилкушо такрорлар ва руҳафзо ашғорлар. Т.: "SHARQ" нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти, 2014 й. Б.65.
(Aziz Qayumov. Dilkusho Republishers and Spiritual Envoys. T.: General Directorate of Publishing and Printing Joint Stock Company "SHARQ", 2014 P.65.)
7. Қаюмов Азиз. Дилкушо такрорлар ва руҳафзо ашғорлар. Т.: "SHARQ" нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти, 2014 й. Б.69.
(Qayumov Aziz, Dilkusho Repetitions and Spiritual Researches. T.: General Directorate of Publishing and Printing Joint Stock Company "SHARQ", 2014 P.69.)
8. Султон Иззат. Навоийнинг қалб дафтари. Т.: ўафур ўулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1969 й. Б.131.
(Sultan Izzat. Navoi Heart Book. T.: Literary and Art Publishing Center named after Gafur Gulom. 1969 y. P.131.)
9. Ўша асар, Б.132.
(the same source. P.132.)
10. Навоий Алишер. Хазойин ул-маоний. Биринчи девон. "Ўаройиб ус-сиғар". Т.: "Тамаддун", 2011 й. Б.724.
(Navoiy Alisher. Khazoyin ul-Maoniy. First Devon. "G'aroyib us-sig'ar". T.: "Tamaddun", 2011 P.724.)
11. Навоий Алишер. Хазойин ул-маоний. Биринчи девон. "Ўаройиб ус-сиғар". Т.: "Тамаддун", 2011 й. Б.746-747.
(Navoiy Alisher. Khazoyin ul-Maoniy. First Devon. "G'aroyib us-sig'ar". T.: "Tamaddun", 2011 B.746-747.)